

RAZLIKOVNA PROZODIJA ILI UMIŠLJANJE?

Osvrt na članak Ive Škarića *Razlikovna prozodija*. Jezik, 48, 1, 2001., str. 11.–18.

Prozodija je skupa s drugim fonološkim značajkama osnovni čimbenik posebnosti svakog zasebnog jezika. To proizlazi iz toga što je govorni jezik prvotni način postojanja izvornoga ljudskog jezika, takoreći njegov prapočetak i time polazište za njegovo pismeno postojanje, za stvaranje književnog jezika i za književno-kulturni razvitak. Stoga se slažem s I. Škarićem kada ističe važnost onog jezičnog "sloja" koji "nastaje od govornosti jezika" (str. 11.). Hrvatski se jezik pokazuje zasebnim jezikom i u fonološkome, napose prozodijskome pogledu ma koliko složena njegova fonološka struktura zbog hrvatske višenarječnosti (tronarječnosti) i bila. Takva zasebnost postoji naravno i prema srpskome jeziku. U tome je smislu ponašanje Škarićevih ispitanika sasvim nedvojbeno.

Dio pretežnih naglašavanja koje je zabilježio Škarić, zabilježen je i u Rječniku hrvatskoga jezika koji je izišao 2000. godine: npr. *měne, izīci (izāci), žena, mōžda, vrtić, kōtār, prīvī (prvī)*; a¹ uz to još dugosilazni naglasak kod jednosložnih glagola tipa *klēti, vūci, dūpsti* koji je u opreci prema pretežito srpskomu načinu naglašavanja s dugouzlaznim naglaskom. Rezultati Škarićeve ispitivanja u tome pogledu ne pokazuju nikakvu "apsurdnost" suvremene hrvatske naglasne norme. Daljnjim filološko-lingvističkim istraživanjem i poredbenom lektološkom usporedbom zamisliva je

sigurno i normativna zamjena kratkouzlaznog naglaska u imenima zemalja na *-ija* s dugosilaznim naglaskom na trećem slogu (antepenultima).

Međutim, svrha je Škarićeve istraživanja bila da ispita "umišljaj" ispitanika o primjenjivosti glotonima "hrvatski" i "srpski" kao naziva za neka oprečna naglašavanja. Objašnjavajući opravdanost svojega postupka, Škarić navodi misao Krune Krstića da se mnogi pri "prosudivanju, što je srpsko, a što hrvatsko u književnom jeziku [...] služe površnim subjektivnim mjerilom, koje bi se moglo izraziti riječima 'čini mi se'" (str. 12.). Krstić smatra da je u tome smislu "za dobar sud potrebno temeljitije poznavanje", a Škarić suprotstavlja da je u sociolingvistici upravo važno ono "čini mi se". Da je to tako, objašnjava citirajući R. Katičića (1986.) i pri tome svoje "čini mi se" poistovjećuje s "jezičnim osjećajem" u onome smislu u kojem ga opisuje Katičić.¹ Međutim, Katičićev "jezični osjećaj" predstavlja jednu sasvim drugu vrstu "odnosa prema jeziku" nego što znači "čini mi se" u metodološkom okviru I. Škarića. On ne ispituje "jezični osjećaj", već upravo "jezični umišljaj" u smislu metajezičnoga i paraznanstvenoga odnosa svojih ispitanika glede naglašavanja pojedinih riječi i njihova označavanja kao "hrvatska" ili "srpska". To dvoje se mora strogo razlikovati.

Prije nego što na temelju ispitivanja kao što je Škarićevo, možemo donositi dalekosežne zaključke, moramo razjasniti opseg pretpostavljenih jezičnih kompetencija ispitanika i s time u posljedičnoj svezi interpretacijsku pouzdanost i ocjenjivost činjenične relevantnosti njihovih

1 I. Škarić, n. d., str. 13. U drugome izdanju Katičićeve knjige *Novi jezikoslovni ogledi* (1992., 38; Škarić citira prema prvome 1986. g.) nema riječi "odnos prema jeziku", koje Škarić pod navodnicima navodi kao Katičićeve.

iskaza. Nejasno definiran pojam “umišljaj” uključuje naime znatno manje činjeničnosti i meritornosti nego utemeljena i jasno ograničena “prosudba” odnosno “ocjena”. U tome je smislu Škarićev članak nejasan, zamršen i sam sebi proturječan. Njegova metoda omogućuje naime da se lingvističke prividnosti opet proglase važnijim od činjeničnoga stanja.

Srž prouzročene zbrke nalazi se u tome što se autor u svojem istraživanju ne pridržava vlastite postavke da istražuje “sociolingvistički” “jezični umišljaj”, a da ne istražuje “što su filološki gledano doista sustavni hrvatski elementi” (str. 13.). Autor naime svoj spoznajno upitni “umišljaj” odnosno “čini mi se” šutke zamjenjuje spoznajno višim, u jezičnu zbilju vektorski usmjerenim pojmom “prosudba”. Umjesto da nastavi govoriti o tome kako ispitanici ponuđena naglašavanja “umišljaju”, on govori da oni “prosuduju” i “procjenjuju” (usp. u tome smislu prije-lazni pojam “subjektivna prosudba” na str. 16.). Najizrazitije dolazi to do izražaja pri kraju njegova članka gdje piše da je u dotičnim naglasnim “kategorijama ugrađen znak po kojem se, prema sudu naših za hrvatski jezik kvalificiranih sudaca, u velikoj mjeri razaznaje što je, s hrvatskoga stajališta, u standardnim jezicima prozodijski hrvatsko, a što srpsko. Upravo tim rascjepom prolazi, izgleda, jedna od prirodnijih međujezičnih međa.” (Str. 17.)

Taj upitni zaključak obuhvaća jedan daljnji veliki neriješeni problem: Ako su ispitanici i “kvalificirani suci za hrvatski jezik”, to ne znači da su takvima i za srpski jezik. Iako Škarić kaže da oni to za srpski “pogotovo” ne mogu biti (str. 13.), on, vidjeli smo, donosi upravo na temelju njihovih zapažanja prosudbu za koju je rekao da se ne može donijeti. Prema sudu njegovih ispitanika moglo bi se u biti tek

razaznati jedino to što je za njih hrvatsko, a što nije. Je li to drugo u stvarnosti srpsko, bošnjačko-muslimansko, crnogorsko ili nešto četvrto, ne znamo. Iako nam sam autor objašnjava da novoštokavski govorni sloj “zajedno s paralingvističkim podslojem” “razlikuje četiri štokavska politički različita standardna jezika – bošnjačko-muslimanski, crnogorski, hrvatski i srpski” (str. 12), on sve ono “drugo” u svojem upitniku reducira upravo na “srpsko”, i to unatoč tomu što na početku svojeg izlaganja tvrdi da ispitanici pogotovo o njemu “jedva da i mogu imati kakvu realnu predodžbu” (str. 13.). Riječ je očigledno o povratku “filološkomu” pojmu “realne predodžbe” od koje se autor u teoriji ograđuje. U tome je smislu nužno provjeriti i sljedeću tvrdnju (str. 15.): “Novoštokavski naglasni imena zemalja na *-ija* ... svi odreda su prosuđeni kao izrazito srpski, dok su dugosilazni na slogu pred sufiksom ocijenjeni kao tipični za hrvatski jezik. Ti podaci pokazuju apsurdnost propisivanja hrvatske norme koja se osjeća kao norma za srpski jezik, a odbacivanje nečega što izvorni govornici osjećaju kao svoj tipični naglasni oblik.”

Bez obzira na upitnu kompetenciju za “srpsko” naglašavanje ispitanika (radi se, vidjeli smo, samo o njihovu “umišljaju”), nikako se njihovim navodima ne može dokazivati “apsurdnost” propisane hrvatske novoštokavske norme. Da se autor u tome smislu ograđuje od “filološke realne predodžbe” o hrvatskoj prozodiji, može se zaključiti i na temelju toga što govori samo o tome kako ispitanici osjećaju nenovoštokavske naglaske “kao svoj tipičan naglasni oblik”, drugim riječima kako oni to naglašavanje drže tipičnim za svoj pojedini osobni idiolekt. Takvo individualizirano izražavanje odgovara cilju istraživanja koji je da se ispita “umišljaj” ispitanika glede primjenjivosti glotonim-

skih naziva "hrvatski" i "srpski" kao predikata pojedinih ponuđenih naglašavanja. Međutim, taj je "umišljaj" unatoč svojem glotonimskom predmetnom sadržaju individualna i subjektivna spoznajna činjenica kojoj jezično ponašanje jedne druge određene osobe može proturječiti. Za pitanje jezičnih propisa i njihove povijesno uvjetovane prilagodbe te za pitanje mjerodavnosti implicitne uporabne norme Škarićev "sociofonetski" istraživački postupak može stoga biti koristan tek na rubu i u dopusnome smislu. Zbog toga se ne može opravdati ni njegov zahtjev da sociolingvistička istraživanja poput njegova moraju imati jači utjecaj pri standardološkim odlukama nego dijalektološke ingerencije (str. 14.). A kad je Škarić već pokušao doći do rezultata koji bi bili relevantni za normativna razmišljanja, trebao je svoj upitnik prilagoditi hrvatskoj općejezičnoj lektološkoj raslojenosti, a ne tu raslojenost reducirati na odnos "hrvatskoga" i "srpskoga" te se na temelju te svoje redukcije na kraju još i čuditi "apsurdnosti" hrvatske naglasne norme.

Zamršenost pitanja objektivne jezične relevantnosti pokazuje i reakcija ispitanika u slučajevima "kolebanja" i "nerazlikovanja" između primjenjivosti naziva "hrvatski" i "srpski". Čime je zapravo uvjetovano da se oni mogu pokolebati u tome, je li neko ponuđeno naglašavanje njihovo i u tom smislu "hrvatsko" ili nije (str. 17.), kad autor polazi od pretpostavke da su oni kao "izvorni govornici" (str. 15.) "za hrvatski jezik kvalificirani suci" (str. 17.)? Takve nedoumice autor predviđa čak kao najčešće jer je "pretežniji broj riječi u kojima naši ispitanici ne bi mogli po naglasku razabrati o kojem se jeziku radi, hrvatskome ili srpskome" (str. 17.). Kad je već tako, zašto skala procjenjivanja ne omogućuje skupnu uporabu naziva "hrvat-

ski" i "srpski", već ju brojevnom ljestvicom od 1 do 7 upravo isključuje?

Ovisno o razumijevanju sadržaja Škarićeva članka na kraju njegova naslova mogli bismo zamisliti točku, uskličnik ili upitnik; točku kao znak izricanja stvarnosti kad bi se naslov razumijevao kao skraćena izjavna rečenica; uskličnik kao znak izražavanja poželjnosti ili čak zahtjeva u smislu skraćene usklične rečenice, a upitnik u smislu označivanja upitnosti sadržaja. Iza naslova Brodnjakova *Razlikovna rječnika* (1991.) mogla bi se staviti točka. Iza naslova pokojih jezičnih savjetnika mogao bi se staviti uskličnik. Iza naslova Škarićeva članka trebalo bi staviti upitnik.

Prvo, u ispitanika su utvrđene različite percepcije u svima trima "hrvatskima" i "srpskima" naglasnim "predjelima" (str. 13.). Ali one su po autorovoj procjeni preslabe da bi se njima mogli razlikovati hrvatski i srpski kao zasebni jezici. Ta naglašavanja bi bilo zbog toga primjerenije protumačiti na leksikološkoj razini kao fonološke, naime prozodijom uvjetovane leksikološke varijante unutar hrvatskoga jezika ili djelomice kao nehrvatska naglašavanja, bila ona srpska, crnogorska, bošnjačko-muslimanska ili neka druga. Naravno, one u hrvatskome nisu varijantama na istome stupnju uobičajenosti, razvojnoga potencijala ili normativnosti. Razmjernu međujezičnu nerazlikovnost njihovih razlika ističe i sam autor kad govori o "zapadnoštokavskoj nijansi" (str. 11.) koja se samo "sitno" razlikuje od "klasičnoga" "istočnohercegovačkoga novoštokavskoga" (str. 11.) i kad primjećuje da u pretežnijem broju riječi "ispitanici ne bi mogli po naglasku razabrati o kojem se jeziku radi, hrvatskome ili srpskome" (str. 17). Pri tome nije jasno, znači li to da ne mogu razaznati čak ni pripadnost odno-

sno nepripadnost pojedinih riječi hrvatskomu jeziku. Što se tiče trećega (po autorovu brojenju drugoga) naglasnoga tipa (neutralizacija kratkih u prilog kratkosilaznih naglasaka), opći “izgled podataka potvrđuje pretpostavku o toleriranju... kratkosilaznih naglasaka...” (str. 14), a to “toleriranje” po mome sudu znači da po ispitanicima oba naglasaka nekako pripadaju hrvatskomu jeziku.

Daljnji razlog zbog kojega bi iza Škarićeva članka trebalo staviti upitnik, teorijski je okvir kojim je u njemu obuhvaćena hrvatska lektološka raslojenost. U njemu se “opći svehrvatski jezik” određuje “kao štokavski jezik u hrvatskim ustima”, a pod “štokavskim” se “uzima samo onaj južnoslavenski dijasistem” koji se zove po povijesno novim naglascima “novoštokavski” (str. 11.). U najistočnijem dijelu novoštokavskoga jezičnog područja, gdje se još govori (i)jekavski, “kolijevka je ‘klasičnoga’ hrvatskoga standarda” (str. 11). Ondje je nađen “i uzet jezik koji su opisali i razvili V. S. Karadžić i Đ. Daničić i koji su nazvali srpskim jezikom, a koji je bio polazište T. Maretiću za opis i propis hrvatskoga ili srpskoga književnoga jezika” (str. 11.). Škarić 1994. godine objašnjava da je Maretićeva gramatika “rađena, prema autorovom priznanju, na temelju Karadžićevih srpskih djela” te da je “činjenica” među ostalim i to da je Maretić svoju gramatiku “tek na pritisak vlasti pristao da je nazove hrvatskom, a ne hrvatskom ili srpskom kako je htio.” (1994., 100) O kojoj gramatici govori I. Škarić? Zašto u tako visokoj mjeri “pojednostavnjuje” pitanje nastanka Karadžićeva književnog jezika? Radovi u kojima se detaljnije opisuje njegov nastanak, ne dolaze do zaključka da je Karadžić imao cilj uzdignuti najistočniji dio novoštokavskoga na razinu

književnog jezika (usp. poglavlje V. S. Karadžić i hrvatski književni jezik u M. Grčević 1997. i Grčević 1996.). Čini se da je pri oblikovanju njegova jezika od veće važnosti bio utjecaj starijega hrvatskoga književnog jezika. Pored toga, postoje razlozi zbog kojih se može reći da Daničićev naglasak u manjoj mjeri predstavlja naglasak tog područja, a u većoj mjeri novoštokavsku “konstrukciju” koju je on “izgradio” (D. Brozović, 1981., 67). Da je riječ vjerojatno o novoštokavskoj konstrukciji, potvrđuje neizravno i V. Anić time što upozorava da bi tek podrobnija ispitivanja “mogla reći više uopće o tome do koje je granice Daničić nalazio potrebnim da se drži živih govora” (V. Anić, 1981., str. 361.). Ako je I. Škarić podrobnije ispitivao takva pitanja, trebao je čitateljstvo obavijestiti o tome i o svojim dotičnim rezultatima. Ovako bi se dalo zaključiti da “istočnu Hercegovinu” proglašava “kolijevkom ‘klasičnoga’ hrvatskoga standarda” samo zato da bi u čitatelja probudio alergiju prema određenim dosadašnjim normativnim rješenjima. Drugi zastupnici teze o “istočnohercegovačkome” kao “kolijevci” hrvatskoga književnog jezika, iako s drugačijim motivima, predstavljaju tu tezu, isto kao i Škarić, također paušalno i bez nužnih konkretizacija odnosno ograničenja (usp. M. Grčević, 1998./1999., str. 92., str. 46. i literaturu navedenu u bilješci br. 19. na str. 46.–47.).

I. Škarić svehrvatski književni jezik i njegov povijesni tronarječni razvoj de facto ne uzima u obzir. Zanima se jedino za “svehrvatska usta”, za govorni novoštokavski Hrvata u koji su oni ujednačili “svoj javni govor” (str. 11.) jer taj “govorni sloj jezika zajedno s paralingvističkim podslojem mnogo izrazitije razlikuje četiri štokavska politički različita standardna jezika – bošnjačko-muslimanski, cr-

nogorski, hrvatski i srpski, nego što ih razlikuju od govora neovisniji jezični slojevi” (str. 12.) Međutim, njegova je definicija “općega svehrvatskoga jezika” preuska jer isključuje književni jezik, njegovu povijest i jer ne mari za njegovu tronarječnost. Treba upozoriti da pri tome ne mislim na neki hrvatski književni jezik kojem bi po Škariću bila svrha “da uspostavi komunikacijske barijere” (1994., 99) i da “se negativno određuje”, iako se upravo to iz Škarićevih prosuđivanja o svrsi hrvatskoga književnog jezika u inozemstvu rado navodi. Po njegovoj bi definiciji “opći svehrvatski jezik” bio nekakav “klasično-neklasični” govorni dijasistem koji jako podsjeća na “srpskohrvatski” programskoga serbokroatizma. Međutim, ta je “serbokroatistička” konstrukcija raščlanjena na različite standardne jezike.

Što se tiče svehrvatskoga književnoga jezika i njegova odnosa prema razgovornome i uopće govornome jeziku, on sigurno znatno jasnije razlikuje hrvatski jezik od drugih jezika s novoštokavskim značajkama nego autorov “govorni sloj” (str. 12.). Ipak, središnja pogrješka autorove definicije nalazi se u tome što jedan povijesno konkretan, zasebni jezik određuje kao “dijasistem”. Pod pojmom “dijasistem” shvaća se naime skup pojedinih odnosa istovjetnosti ili sličnosti među različitim lektima odnosno samostalnim jezicima jednoga određenog jezičnog područja. Taj je skup misaoni i apstraktni, a prema tome je takav i “dijasistem”. U kojoj mjeri pojedini dijasistematski odnosi u takvom skupu imaju emnosnu, što znači stvarnu zajedničku jezičnu znakovnu vrijednost, ovisi o načinu na koji su njegovi lekti organski vezani u višu lektološku cjelinu. Na to da je “hrvatsko-srpski dijasistem” apstraktni predmet, upozorio je davne 1971. godine D. Brozović sed-

mom tezom svojih znamenitih *Deset teza o hrvatskom jeziku* (Brozović 1975.). I R. Katičić shvaća u svojem novijem prilogu *O višeznačnosti pojma jezika* “standardnu novoštokavštinu” kao “apstraktni standardni jezik” “koji sam po sebi nije niti potpuno jezik niti potpuno standardan...” (Katičić 1992., 294). Ja sam tu apstraktnost “hrvatsko-srpskog dijasistema” i “standardne novoštokavštine” te njihov nedostatak emnosti temeljito opisao u knjizi *Die kroatische Sprache und der Serbokroatismus* (1999., 375. i slj.; 393. i slj.). Ne treba se čuditi da je “emnost” u Škarićevu članku zanemarena kad se uzme u obzir da on svoje istraživanje deklarira kao “sociofonetsko”, a ne “sociofonološko” odnosno “sociofonemsko” istraživanje (str. 15. i slj.). Jezik je, međutim, iskonski semiotična znakovna pojava, a kao takva ujedno i pojava za koju je pojam “emnosti” spoznajno središnji. Stoga jedno sociofonetsko istraživanje može biti samo pomoćno istraživanje koje čeka svoju daljnju fonološku, fonemsku obradbu u kojoj će pojmovi “fonem” i “fonološka varijanta” biti osnovni. Njome ćemo dobiti čvrstu i pouzdanu podlogu i za ortoepska rješenja.

Leopold Auburger

Literatura

Anić, Vladimir: *Daničićeve duljine*, u *Zborniku o Đuri Daničiću*, ur.: J. Torbarina – A. Isaković, Zagreb – Beograd, 1981., str. 359.–364.

Auburger, Leopold 1999.: *Die kroatische Sprache und der Serbokroatismus*. Ulm/Donau.

Brodnjak, Vladimir 1991.: *Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika*. Zagreb.